

7. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова / Л. І. Бурак. – Мінск: Выш. школа, 1974. – 352 с.
8. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–33 / пад рэд. А.М. Булыкі, А.І. Жураўскага. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2013.
9. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа – Мінск: выд-ва АН БССР, 1962–1966. – Т. 1. – 1962.
10. Насовіч, І. Слоўнік беларускай мовы / І. Насовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 567 с.
11. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: в 2 т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959. – Т. 1. – 720 с.; Т. 2. – 552 с.
12. Русский язык: Энциклопедия. (Золотой фонд) / Под ред. Ю.Н. Караулова. – Москва: Научн. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2003. – 704 с.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ імя П. Броўкі. Т. 1, 1977. – 608 с.; Т. 2, 1978. – 768 с.; Т. 3, 1979. – 672 с.; Т. 4, 1980. – 767 с.; Т. 5, кн. 1, 1983. – 663 с.; Т. 5, кн. 2, 1984. – 608 с.
14. Цыхун, Г. А. Намянацыя і дэтымалагізацыя / Г. А. Цыхун //Актуальныя праблемы лексиколёгіі: Тез. докл. і сообщений всесоюзн. научн. конф. /17-20 июня 1970 г./ – Минск: Изд-во БГУ, 1970. – С. 208-209.
15. Шакун, Л.М. Словаўтварэнне: Вуч. дапам. для ВНУ / Л.М. Шакун. – Мінск: Выш. школа, 1978. – 128 с.
16. Этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. / Сост. А. К. Шапошников. – М.: Флинта: Наука, 2010. – Т. 1. – 586 с.; Т. 2. – 578 с.
17. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Выпуск 1–13 / пад рэд. Г. А. Цыхуна. – Минск: Беларус. навука, 1978–2010.

М.В. Курачыцкая

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ТЭРМІНАЛОГІІ ПСІХАЛОГІІ

Распрацоўка беларускай тэрміналогіі вядзе свой адлік з першага дваццацігоддзя XX і вынікам дадзенага працэсу неабходна лічыць даволі распрацаваны пласт тэрміналагічнай лексікі, у тым ліку па псіхалогіі. Разам з тым, пры больш дасканалым вывучэнні тэрміналогіі становіцца зразумелым, што гэты пласт лексікі патрабуе свайго ўдакладнення і пастаяннай апрацоўкі. Вывучэнне спецыяльнай лексікі з’яўляецца адным з аспектаў вывучэння лексічнага складу мовы, а кожны крок у распрацоўцы, удакладненні, сістэматызацыі і ўпарадкаванні ўсіх складнікаў ў мовазнаўстве вызначае далейшае развіццё самой мовы.

Тэрміналагічнай лексіцы ўласцівы праяўленні семантычных адносін: полісемія, аманімія, антанімія, раўназначныя словы. Аналіз тэрміналогіі псіхалогіі дае падставы лічыць, што патрабаванне аб адсутнасці семантычных сувязей пры распрацоўцы тэрміналогіі псіхалогіі вытрымлівалася не заўсёды. Пацверджаннем з’яўляецца вялікая колькасць сінонімаў і антонімаў. Часам даследчыкі звяртаюць увагу на адмаўленне такіх семантычных сувязей як полісемічнасць, аманімічнасць і сінанімічнасць тэрмінаў толькі ў межах адной галіны навукі (тэхнікі, мастацтва), што не выключае іх наяўнасць у міжгаліновай прасторы (Д.С. Лотэ, Р.А. Будагаў, А.В. Суперанская). Некаторыя з даследчыкаў (А.А. Рэфармацкі, С.М. Бурдзін) адмаўляюць мнагазначнасць тэрмінаў і абгрунтоўваюць дадзенае палажэнне меркаваннем, што калі тэрмін адназначны ў сістэме, то і пры функцыянаванні ў

тэксце ён будзе мець дакладныя семантычныя межы. Існуе шэраг даследчыкаў, якія апраўдваюць полісемію (Т.А. Чаботнік, Б.Н. Галавін, В.С. Ахманава) і пры гэтым прызнаюць тэрміналогію часткай агульналітаратурнай мовы, лічаць, што тэрміны падвяргаюцца ўсім тым лексіка-семантычным працэсам, па якіх развіваецца слоўніковы склад літаратурнай мовы ў цэлым.

У тэрміналогіі псіхалогіі можна вылучыць такія прыклады полісеміі: *амаральнасць: 1. адсутнасць маральных прынцыпаў, паводзіны, якія супярэчаць маральнасці, 2. палавая распуста; кагнітыўнасць: 1. здольнасць да разумовага ўспрымання і перапрацоўкі знешняй інфармацыі; 2. працэс пазнання або самі веды (з'яўленне і «станаўленне» ведаў і канцэпцый, звязаных з гэтым веданнем, якія выказваюць сябе, як у думкі, так і ў дзеянні)* і інш.

Немалаважным застаецца пытанне аманіміі сярод тэрмінаў. Складанасць дадзенай з'явы заключаецца ў розных поглядах даследчыкаў пры вызначэнні сярод тэрмінаў звычайных амонімаў і тэрмінаў, значэнне якіх разыходзіцца ў межах розных навук. Зразумела, што з'ява аманіміі тэрмінаў ў межах адной галіны навукі немагчыма. Пры вызначэнні тэрмінаадзінак, якія маюць агульны план выражэння і розны план зместу ў межах розных галін навук узнікаюць пэўныя складанасці. Некаторыя даследчыкі прапануюць лічыць дадзеную з'яву аманіміяй (міжнавуковай), іншыя прапануюць разглядаць як мнагазначныя словы, якія прайшлі працэс міжнавуковага разыходжання. З аднаго боку, падобныя тэрміны маюць зусім не звязаны паміж сабой сэнс ў межах розных тэрмінапалёў, а з другога боку, калі дадзеныя тэрмінаадзінкі такога тыпу перастаюць быць тэрмінамі, то яны перастаюць быць амонімамі, так як іх значэнні праяўляюцца ў семантычнай структуры слова. У сувязі з разыходжаннямі ў вызначэнні вартасці дадзенай з'явы ўзнікаюць і разыходжанні пры яе найменні. Акрамя таго ёсць прапановы называць дадзеныя адзінкі раўнагучнымі (А.В. Суперанская, А.Х. Султанова). Іншая група даследчыкаў намінуе гэтую з'яву міжнавуковай аманіміяй і заўважае, што міжнавуковая аманімія – гэта вельмі своеасаблівая з'ява, далёка не падобная на звычайную аманімію, якая як уласнамоўная з'ява не можа быць лакалізавана адносна галіны ведаў або дзейнасці. Таму раўнагучныя тэрміны, якія належаць да розных навук, неабходна лічыць проста рознымі тэрмінамі. Нягледзячы на шэраг разыходжанняў у намінацыі такіх амонімаў, некаторыя даследчыкі вылучаюць іх у асобную групу. Пры аналізе тэрміналогіі псіхалогіі быў вылучаны цэлы шэраг тэрмінаў такога тыпу, напр.: *аберацыя: псіхалогія – індывідуальнае адхіленне ад нормы ў структуры органаў, сістэм, стану псіхічнай дзейнасці; астраномія, фізіка – аберацыя святла – змена кірунку распаўсюджвання святла (выпраменьвання) пры пераходзе з адной сістэмы адліку да іншай; генетыка – храмасомныя аберацыі (храмасомныя мутацыі, храмасомныя перабудовы) – тып мутацый, якія змяняюць структуру храмасом і інш.; аглуцынацыя: псіхааналіз – форма сінтэзу вобразаў уяўлення, якая складаецца са спалучэння некалькіх розных, у паўсядзённым жыцці не злучаных якасцей, уласцівасцей, частак, вобразаў у адзін; лінгвістыка – утварэнне граматычных форм слоў ці новых вытворных слоў шляхам далучэння да кораня*

або да асновы слова афіксаў, якія маюць граматычныя і дэрывацыйныя значэнні і інш.

Разам з вылучанымі міжнавуковымі тэрмінамі-амонімамі ў складзе тэрміналагічных псіхалагічных слоўнікаў унутрыгаліновыя амонімы не былі выяўлены, што характарызуе псіхалагічную тэрміналогію са станоўчага боку.

Характэрнай для тэрміналогіі псіхалогіі з'яўляецца з'ява антаніміі, якая, згодна з В.П. Даніленка, праяўляецца ў існаванні слоў з супрацьлеглым значэннем і “істотна не адрозніваецца ад адпаведнай з'явы ў агульналітаратурнай мове” [6, с. 65]. Заўважана, што тэрміналогіі антанімія ўласціва не менш, чым лексіцы агульналітаратурнай мовы, таму што адны з важных праяўленняў сітэмных адносін у мове і ў тэрміналогіі ёсць сэнсавое супрацьпастаўленне яе элементаў. Неабходна заўважыць, што асэнсаванне тэрмінаў на аснове супрацьлегласці іх значэнняў спрыяе больш дасканалому ўсведамленню паняццяў. Згодна з А.М. Лапкоўскай, у тэрміналогіі вылучаюцца два тыпы антаніміі: лексічная і словаўтваральная. Групу лексічных тэрмінаў-антонімаў у галіне псіхалогіі складаюць: 1) назоўнікі: *блізарукасць – дальназоркасць; халерык – меланхолік*; 2) прыметнікі – кампаненты састаўных тэрмінаў: *аналітычная (памяць) – інтуітыўная (памяць), унутранае (маўленне) – знешняе (маўленне), вуснае (маўленне) – пісьмовае (маўленне), агульная (псіхіятрыя) – прыватная (псіхіятрыя)*. “Большасць лексічных антонімаў складаюць кампаненты састаўных тэрмінаў, што тлумачыцца тым, што ў антанімічныя адносіны ўступаюць відавочныя азначэнні састаўных тэрмінаў, якія ў адпаведнай мікрагрупе выражаюць супрацьлеглыя па якой-небудзь якасці прыкметы паняцця” [9, с. 50]. У лік словаўтваральных псіхалагічных тэрмінаў-антонімаў уваходзяць тэрмінаадзінкі, якія: 1) з'яўляюцца назоўнікамі і ў іх адно з паняццяў ці абодва ўтвораны прэфіксальным шляхам: *афанія – дысфанія; стрэс – дысрэс; асацыяцыя – дысацыяцыя; дэдукцыя – індукцыя; абулія – гіпербулія; маральнасць – амаральнасць; свядомае – бессвядомае; гуманнасць – жорсткасць* і 2) прыметнікі – кампаненты састаўных тэрмінаў.

Такія даследчыкі як Д.С. Лотэ, Б.М. Тагуноў, Б.М. Балін, Э.А. Натансон, С.І. Коршунаў, Г.Г. Самбурава і інш. сцвярджаюць, што тэрмін не павінен мець сінонімаў. Разам з гэтым у розных тэрмінасістэмах прыклады сінонімаў існуюць. Ад з'явы тэрміналагічнай сінаніміі патрэбна адрозніваць варыянтнасць і дублетнасць. Адзінства адосін адасаблення ці атаясамлівання дадзеных з'яў пакуль няма, паколькі існуюць розныя падыходы да вызначэння разглядаемых паняццяў. Разам з тым пад паняццем варыянтнасць, згодна з В.П. Краснеем, неабходна разумець “разнавіднасці таго самага тэрміна, якія адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі і словаўтваральнымі элементамі ці сродкамі выражэння граматычных значэнняў, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнасю супадаюць у значэнні” [8, с. 129]. Тэрміналогія ўяўляе адкрытую сістэму, якой уласціва дынамічнае развіццё варыянтных намінацый. Наяўнасць тэрмінаварыянтаў у тэрміналогіі псіхалогіі тлумачыцца тым, што большая частка тэрмінаў, асабліва на пачатковым этапе развіцця, узнікла не на нацыянальнай аснове, а была запазычана ці створана з элементаў грэчаскай і лацінскай, а ў

апошні час – англійскай моў. Выбар варыянту ў тэксце часта адбываецца аўтаматычна для эканоміі часу на яго напісанне.

Пры вызначэнні наяўнасці псіхалагічных тэрмінаў варыянтаў ва ўнутрыслоўнікавым складзе былі вылучаны такія прыклады: *спачуццё – спачуванне, здольнаць – здатнасць* [3]; *несвядомае – неўсвядомленае* [1]. З больш дэталёвага вывучэння тэрмінаварыянтаў вынікае, што некаторыя адзінкі, прапанаваныя аўтарамі слоўнікаў з'яўляюцца не зусім адпаведнымі па сэнсе з сучаснага пункту гледжання: *міганне (міміка), зданнёвы (уяўны) – мнимый; нагляданне (спасцярога); паводзіны – трыманне, зайздрасць, рупнасць – ревность* [3].

Варыянты разам з тэрмінамі-сінонімамі ўваходзяць у больш агульнае паняцце “раўназначнасць”. Згодна з С. В. Грынеў-Грыневічам, у склад раўназначных тэрмінаў уваходзяць таксама эквіваленты – разнамоўныя тэрміны з блізкім ці падобным значэннем і дублеты – абсалютныя сінонімы з рознай формай [5, с. 102–108]. Размежаванне эквівалентаў і дублетаў адбываецца пры гэтым па паходжанні тэрмінаў. З улікам гэтага ў беларускай тэрміналогіі эквіваленты – раўназначныя тэрміны запазычанага паходжання, а дублеты – уласнабеларускага. Згодна з дадзеным меркаваннем з даследуемых слоўнікаў тэрміналогіі псіхалогіі былі вылучаны такія эквівалентамі: *абудзіць – бязволле, амнезія – бяспамяцце, інтраспекцыя – унутрынагляданне, саманазіранне* [10], *эгаізм – самалюбства, эксперымент – спроба, эмпірычны – дасведчальны* [3]; *інсайт – разуменне*.

Галоўнае адрозненне паміж сінонімамі і дублетаў заключаецца ў тым, што сінонімы сваім унутраным зместам адлюстроўваюць розныя класіфікацыйныя прыметы аднаго і таго ж паняцця, а дублеты – гэта тэрміны, якія не маюць ніякіх сэнсавых адценняў. Сярод вывучаемай тэрмінагаліны можна вылучыць сінонімы: *свядомасць* [3], [13], [7], [11], [1], [9] – *прытомнасць, сазнанне* [31]; [8]; *запамінанне – захоўванне; выкліканне – унушэнне, выдуманка; безсвядомы – непрытомны* [9], *падражжанне* [2] – *перайманне* [3], [10], [13], [9] – *наследаванне* [3].

Пры больш дэталёвым аналізе было заўважана, што такія з'явы як варыянтнасць, эквівалентнасць характэрны ў большасці першаму слоўніку тэрміналогіі псіхалогіі “Тэрміналогія логікі і псіхалогіі” (1923). Гэта сведчыць пра тое, што ўзровень развітасці даследуемай тэрмінасістэмы на пачатковым этапе (20-я гг. XX ст.) адрозніваецца ад таго стану, якога яна дасягнула ў час росквіту (пач. XXI ст.). Наяўнасць тэрмінаў-амонімаў, якія выявіліся пры супастаўленні псіхалагічнай тэрміналогіі з тэрміналогіяй іншых галін навук, тлумачыцца адначасовасцю ўзнікнення тэрмінаў у розных навуковых кірунках. Неабходна звярнуць увагу на тое, што ў большасці выпадкаў міжгаліновыя тэрміны-амонімы з'яўляюцца інтэрнацыянальнымі. Полісемія і сінанімія выяўляюцца пры супастаўляльным аналізе тэрмінаадзінак у розных слоўніках, што дае падставы пагадзіцца з меркаваннямі некаторых навукоўцаў аб заканамернасці і аб'ектыўнасці такіх семантычных працэсаў у адносінах да развіцця асобных тэрмінаў ці пэўных тэрміналагічных сістэм.

Л.А. Антанюк заўважае, што “з мэтай больш дыферэнцыраванага аналізу семантычных працэсаў у аспекце развіцця асобных тэрмінаў і тэрміналагічных сістэм мэтазгодна адрозніваць сінанімію, мнагазначнасць, аманімію, абумоўлены ўдасканаленнем і развіццём моўнага афармлення тэрмінаў і ўдакладненнем унутранага зместу адпаведных паняццяў” [2, с. 77]. Пры гэтым патрабаванне адназначнасці тэрміна ў складзе пэўнай тэрміналагічнай сістэмы застаецца нязменным і абавязковым для ўпарадкавання тэрміналогіі. Зразумела, што абсалютна ўпарадкаваная і адназначная тэрміналогія з’яўляецца толькі ідэальным станам тэрмінасістэмы. Тым не менш задача тэрмінолагаў палягае ў імкненні да максімальна магчымай ступені развітасці і ўпарадкаванасці тэрмінасістэмы.

Пры правядзенні лексіка-семантычнага аналізу тэрміналогіі псіхалогіі было высветлена, што псіхалагічная тэрміналогія мае разнастайныя семантычныя сувязі (сінанімія, полісемія, аманімія, антанімія, дублетнасць, варыянтнасць). На першым этапе фарміравання тэрміналогіі псіхалогіі (20–30-ыя гг. XX ст.) пры адсутнасці аднастайна выпрацаваных падыходаў да распрацоўкі тэрміналогіі ў тэрміналагічных слоўніках знайшлі адлюстраванне дублеты, варыянты і сінонімы. Адметай для псіхалагічнай тэрміналогіі з’яўляецца адсутнасць у яе складзе ўнутрыгаліновых амонімаў.

А.А. Рэфармацкі сцвярджае, што шлях стварэння нацыянальнай тэрміналогіі – гэта “ўлік, выверка, уніфікацыя ўсяго наяўнага запasu з ліквідацыяй дэфектаў, развядзеннем амонімаў, уніфікацыяй сінонімаў і прывядзеннем у сістэму адабранага і рэгламентаванага” [12, с. 186], даследаванне ж і ўпарадкаванне тэрміналогіі псіхалогіі – гэта адзін з крокаў ва ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі і мовы цалкам.

Літаратура

1. Алоўнікава, Н.Г., Кандрацьева В.В. Руска-беларускі слоўнік па педагогіцы і псіхалогіі / Беларус. дзярж. пед. ун-т. Мн., 1996. – 64 с.
2. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л.А. Антанюк. – Мінск, 1987. – 240 с.
3. Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 4. // Тэрмінолёгія лёгікі і псіхалогіі / Ін-т Беларускае Культуры. Менск, 1923. – 63 с.
4. Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі Belarusian dictionaries and encyclopedias: Бібліяграфія / Склад.: В.Кіпель, З.Саўка. Нью Ёрк. Мн. : Бел. ін-т навукі і мастацтва, [2002?]. - 568, [2] с.
5. Гринев-Гриневич, С. В. Терминоведение / С. В. Гринев-Гриневич. – М.: Академия, 2008. – с. 102–108.
6. Даниленко, В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 205 с.
7. Кароткі слоўнік псіхалагічных паняцця. М-ва адукац. РБ; скл. Н.П. Бернацкая, В.В. Данілаў, Л.М. Іванова ды інш.; пад агул. рэд. П.П. Шумкага; адк. за вып. Е.М. Качубей. Мазыр, 1993, - 23 с. [Ра.] Накл. 200.
8. Красней, В.П. Беларуская тэрміналогія: зб. арт. / В.П. Красней; рэдкал.: Э.А. Ялоўская (адк. рэд.) [і інш.]; навук. рэд. М.Р. Прыгодзіч. – Мінск.: БДУ, 2011. – 216 с.
9. Метадычныя рэкамендацыі па курсе “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для студэнтаў спецыяльнасці Г 07 ГрДУ; Скл. А.М. Лапкоўская. Гродна, 2001. - 85 с.
10. Праект слоўніка. [Для БелСЭ] / БАН; рэд. БелСЭ пры БАН; гал. рэд. БелСЭ: П.О. Горын; першы нам. гал. рэд. С.Я. Вольфсон; нам. гал. рэд.: Т.Ф. Домбаль (у вып. 4,9, 14), Ц.Л. Буртын, Н.Л. Меншчэракоў. Мн.: Выд-ва БАН, 1935. – 66 с.